

V Brně symetricky

EVA LUKÁŠOVÁ – ZDEŇKA PITRUNOVÁ

Na přelomu listopadu a prosince 2012 zorganizoval Ústav religionistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity mezinárodní konferenci *Towards a Symmetrical Approach: The Study of Religions After Postmodern and Postcolonial Criticism*. Badatelé z různých oblastí religionistického a sociologického studia se zde sešli nad otázkou, co vlastně znamená přistupovat ke studiu náboženství symetricky a jak se tento přístup konkrétně odráží v jejich vlastní výzkumné práci.

Symetrický princip formuloval již v 70. letech 20. století David Bloor ve svém silném programu sociologie vědění.¹ Následně se díky práci tzv. Pařížské školy prosadil jako teoreticko-metodologický koncept v současné sociologii vědy (Science and technology studies, STS). Podle Zdeňka Konopáska se princip symetrie „vzhledem ke kontroverzím, které vyvolal a které ho formovaly, vztahuje k různým věcem: způsobům, kterými badatelé přistupují k pravdivým a nepravdivým vírám, vědeckým a společenským prvkům, lidské činnosti a hmotnému světu, racionálnímu a iracionálnímu. Ať už je příčina jakákoliv, princip spočívá v tom, že oba členy v daných párech kategorie musí být vysvětleny na základě stejné příčiny“.² Jak se však konkrétně odráží princip symetrie v práci badatelů, kteří se sešli na brněnském setkání?

Konferenci zahájil 29. listopadu 2012 religionista Graham Harvey, který vystoupil s poměrně radikální argumentací. Západní věda je pouze jednou z mnoha tradic vědění a k vnesení symetrie do výzkumu nestačí pouze to, že badatel přetluočí akademické obci a laikům, co se u domorodců dozvěděl. Je třeba, aby si osvojil domorodý způsob poznávání a vědění a také reflektoval, jak to ovlivnilo jeho život. Z domorodého vědění a způsobu poznávání se může naučit, jak se lépe podílet na světě, jehož je součástí. Teprve to vnese do studia skutečnou symetrii a domorodé praktiky nebudou již považovány za podivnost, ale za legitimní způsob zapojení se do bytí v zúčastněném vesmíru. Ve svém příspěvku Harvey zdůraz-

1 David Bloor, *Knowledge and Social Imagery*, Chicago – London: The University of Chicago Press 1991, 175.

2 Zdeněk Konopásek – Jan Paleček, „The Principle of Symmetry from the Respondents’ Perspective: Possessions, Apparitions and Mental Illnesses in Research Interviews with Clerics“, *Forum: Qualitative Social Research / Qualitative Sozialforschung* 12/1, 2011 [online], <<http://www.qualitative-research.net/index.php/fqs/article/view/1592/3102>> [30. 3. 2013].

nil potřebu přehodnotit koncepci náboženství vycházející z paradigmatu světových náboženství (tato výzva se jako leitmotiv ozývala i v dalších příspěvcích). Stávající akademické studium přistupuje k náboženství jako k entitě, která má svého zakladatele, je kodifikována v korpusu textů a v oficiálních dogmatech. To vše je pak velmi nepřesně praktikováno „běžnými lidmi“. Ale právě to, co dělají, v co věří a co si myslí oni „běžní lidé“, by mělo být středem badatelského zájmu.

Další den ráno vystoupil se svým příspěvkem Zdeněk Konopásek. Přestože není religionistou, ve svém bádání se zabývá i náboženskou tematikou. V příspěvku hovořil o zjevení Panny Marie v obci Litmanová. Na konkrétním příkladu oponoval tvrzení Bruna Latoura, že lze víru oddělovat od fakticity. Konopásek se zaměřil na „náboženství v akci“, tedy v procesu ustavování. Poukázal na roli faktického pochybování v této fázi. I v rámci náboženství totiž v tomto procesu hrají roli fakta a ověřování, například v podobě církevní komise, která zjevení posuzovala. Latourův předpoklad je tak dle Konopáska aplikovatelný až na hotové, ustavené náboženství.

Následoval příspěvek Davida Thurfjella ze Švédska, který se věnuje romské tematice. Jeho osobní zkušenost s pořádáním konference „pro Romy“ mu uštědřila lekcí o asymetrickém přístupu. Sledoval vznešené cíle a dle svých měřítek vybral zástupce romské inteligence a sezval je na konferenci. Odezva byla mizivá, protože se jeho snaze vzepěla skutečná romská autorita, tzv. „Bristolská královna“. O jednu konferenci však v příspěvku nešlo, spíše o upozornění na mechanismus, který nutí Romy přijmout majoritní koncepci. Což je stále v rozporu s tím, co to pro Romy znamená být Romem, tj. být jiný než Gádžo. A k tomu také patří nemít muzea a nescházet se u společného stolu s kým, a to ani na konferenci.

Své potíže s asymetrií ve vlastním výzkumu improvizovaného tance představil Milan Fujda. S velkou precizností přiblížil průběh analýzy dat vztahujících se k vyjednávání společného rozumění instrukci při kolektivních aktivitě. Na drobné, běžné a zdánlivě malicherné situaci – konfliktu mezi jednou z tanečnic a zbytkem skupiny – precizně objasnil, jak se asymetrie vtělila do jeho výzkumu. Při zúčastněném pozorování trávil více času s choreografkami, osvojil si jejich perspektivu a v mocenských vztazích se přiklonil na stranu skupiny. To se následně odrazilo i v jeho terénních zápiscích a nakonec i v tom, že dvě obsáhlé pasáže citující „problematickou“ tanečnici původně vymazal ze záznamu. Sama tanečnice se však tak snadno odbýt nedala a latourovsky řečeno badateli „objektovala“ a „vrátila úder“. Fuidovi se velmi dobře podařilo ukázat na problém, s kterým se, ať už reflektovaně nebo nereflektovaně, potýká většina kvalitativ-

ních vědců: je obtížné dostat etickému rozhodnutí nezneužívat potenciální moci nad lidmi, které zkoumáme.

Dále byl na programu příspěvek Rafaela Klöbera z Heidelbergu. Věnoval se otázce potřeby definice náboženství. Ve svém výzkumu se zaměřil na to, jakým způsobem s kategorií náboženství pracují Tamilové. Poukázal na fakt, že se při tom nechali značně ovlivnit západním diskursem. Svým příspěvkem inicioval debatu nad potřebou definice náboženství a nad jejím chápáním jako sebereflexivního konceptu i politické kategorie.

O hledání symetrie ve svém terénním výzkumu referovala doktorská studentka religionistiky Nóra Bodosi-Kocsis z maďarského Szegeedu. Již osm let provádí zúčastněné pozorování v komunitě Sri Chaitanya Saraswath Math. Její bádání ji přivedlo k využití metody tzv. dialogického editování. Nyní je jejím záměrem dát svůj akademický text k přečtení a komentování jednomu ze svých informátorů a tak získat dva koexistující texty. Tento přístup by měl zaručit symetrii v tom, že bude hlas „zkoumaných“ skutečně slyšet.

Den uzavřel příspěvek Tomáše Hampejse a Vojtěcha Kašeho, studentů brněnské religionistiky. Jejich prezentace reflektovala vztah mezi kognitivní a humanitní větví religionistiky. Téma otevřelo i otázku dalšího vývoje brněnské religionistiky, která v sobě oba proudy v současné době spojuje. Přednášející upozornili na snahu kognitivní religionistiky o větší symetričnost a neopomíjení poznatků z humanitních výzkumů. Příspěvek vybudil mimo jiné i pochvalné reakce, vzhledem k zájmu o spolupráci kognitivních a humanitních studií.

Poslední den konference otevřel religionista Steven Sutcliffe, působící na univerzitě v Edinburghu. Podle jeho názoru není pochyb o tom, že asymetrie je akademickému studiu náboženství vlastní. Je zakotvena již v jeho taxonomii náboženských entit a v prototypu světového náboženství, jehož používání stále znovu zkrsluje data nejen mimo Evropu, ale také v Evropě samotné. To dokazuje fenomén lidových náboženství a New Age. Ve svém bádání Sutcliffe navazuje na M. D. Stringera, který se při výzkumu křesťanství spíše než o diskurs kněží a teologů zajímal o běžné, situované praktiky a ideje neškolených věřících pozorované na místní a každodenní úrovni. Sutcliffe tvrdí, že pokud chceme o jevech jako New Age, které považuje za moderní formu lidového náboženství, něco smysluplného vypovědět, je třeba začít razantní dekonstrukcí stávající kvazi-evoluční taxonomie. Chce otrást celou strukturou a osvobodit tak jednotlivé prvky promíšené a ztracené v amalgámu světových náboženství. Tak lze objevit konstituční „elementární formy“ či stavební bloky náboženství. Od nich pak lze začít s vytvářením teorie nového prototypu náboženství, za jehož předpoklad Sutcliffe považuje „animistickou vrstvu“. Nabídl i jakýsi předběžný katalog těchto „elementárních forem“, mezi něž patří např.

vitalistické a animistické koncepce „energie“ a „duše“ (*spirit*), rozsáhlý pantheon božstev a jiných prostředníků, role jedince jako „hledače“ a kognitivní habitus „hledáčství“ nebo věštecké praktiky.

Provokativní otázky si kladl i brněnský religionista David Zbiral. Je vůbec důvod, proč by se měli historici zabývat symetrií? Co to znamená, postupovat při výzkumu symetricky? V případě inkvizičních procesů se nabízí zdánlivě jednoduchá odpověď: Nechme promluvit utlačované! Kdo byl ale utlačovaný? Inkvizitor utlačuje a obviněný je utlačovaný. Je ale takový přístup skutečně symetrický? Jak jsou vlastně v historickém bádání dodržována lidská práva inkvizitora? Není i on utlačovaný či zneužívaný minimálně v rámci vzájemného mocenského boje mezi obviněnými? Při symetrickém studiu inkvizičních záznamů by nemělo jít o to, dát hlas jednomu, ale znovu zpřítomnit dialog, který byl veden, a věnovat pozornost mocenským vztahům.

Brněnský religionista Dalibor Papoušek se již řadu let zabývá problémem, jak mohou archeologické nálezy pomoci dekonstruovat obraz, který je vytvořen v písemných zdrojích. S využitím bohatého obrazového materiálu ukázal, jak obtížné je nakládat se symetrií při studiu náboženských představ předexilního Izraele.

S následujícím příspěvkem vystoupil Miroslav Vrzal, další z doktorských studentů brněnské religionistiky. Jeho příspěvek navazoval na diskusi o neredukcionismu a symetrii, která proběhla v roce 2010 na stránkách časopisu *Biograf*. Vrzal se vymezoval vůči symetrickému principu jako takovému přístupu k náboženským jevům, který by bylo možno vnímat jako přístup teologizující. Na vlastním výzkumu a reakcích respondentů ukazoval, jakým způsobem je možné relevantně pracovat s výpověďmi o nadpřirozených jevech, aniž by byly redukovány na jevy jiného typu. Upozornil na fakt, že s nadpřirozenými činiteli je možné ve výzkumu pracovat, aniž by autor nutně musel v jejich existenci věřit. V reakci na Vrzalův příspěvek padla otázka, zda se pak nebude jednat o pouhý popis a nebude absentovat analýza. Jako odpověď zaznělo, že jde především o jiný způsob vysvětlování a řetězení příčin.

Další příspěvek přednesla Kamila Velkoborská, působící na Západočeské univerzitě v Plzni. Věnovala se tématu reflexivity ve vlastním výzkumu magie. Upozorňovala na fakt, že neexistují pouze dvě polohy, tedy být či nebyt reflexivní, ale že je možné nalézt velké množství jejich nuancí. Podobně jako předtím Nóra Bodosi-Kocsis tak představila konkrétní problémy, se kterými se setkává při svém výzkumu.

Student religionistiky Matouš Vencálek z Brna vyjádřil znepokojení nad tím, zda lze skutečně při studiu současného novopohanství považovat tzv. zkušenost návratu domů za analytickou kategorii. Jeho vlastní výzkum

v českém prostředí nepotvrzuje zahraniční výzkumy, ve kterých badatelé ukázali, že v případě novopohanství nelze hovořit o konverzi.

Program konference a jednotlivé příspěvky ukázaly, že symetrie je součástí každého jednotlivého výzkumného kroku, začíná u toho, že badatel bere lidi, které zkoumá, se kterými mluví či které pozoruje, vážně a chová se k nim slušně. Stejně k nim přistupuje i při psaní terénních poznámek, přepisování rozhovorů, analýze a tvorbě textu. To ani zdaleka není lehké ani samozřejmé a navíc, jak zaznělo v kuloárech, je to značně sebedestruktivní. Ale zdá se, že jedině takový přístup by mohl vést k významnějším strukturálním změnám ve studiu náboženství.

Závěrečnou diskusi ubírající se do výšin úvah, proč se vlastně věnovat vědě, umně zakončil Zdeněk Konopásek svým krédem: Co je důležité, je vést interview tak, aby se cítili dobře dotazovaní i badatel, a říct něco smysluplného tak, aby to bylo přijatelné pro lidi, které sociální vědec studuje, a zároveň to oslovilo odbornou i širší veřejnost.